

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ο ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΝΟΗΣΕΩΣ (1)

ΚΑΙ Η ΜΗΧΑΝΙΣΤΙΚΗ ΠΛΑΝΗ

ΒΛΕΜΜΑ ΕΠΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΤΟ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΝ ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ

ΚΑΙ Ο ΕΣΦΑΛΜΕΝΟΣ ΕΞΕΛΙΚΤΙΣΜΟΣ

Ἐπολείπεται ἡμῖν νὰ ἐξετάσωμεν καθ' ἑαυτὰς δύο θεωρητικὰς πλάνας, τὰς ὁποίας συχνάκις συνηντήσαμεν κατὰ τὴν πορείαν ἡμῶν καὶ τῶν ὁποίων μέχρι τοῦδε ἐξητάσαμεν τὰς ἀκολουθίας μᾶλλον παρά τὴν ἀρχὴν. Τοιοῦτο θὰ εἶναι τὸ ἀντικείμενον τοῦ παρόντος κεφαλαίου. Θὰ μᾶς παράσχη τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀποκρούσωμεν μερικὰς παρεξηγήσεις καί, πρὸ παντός, νὰ ὀρίσωμεν σαφέστερον, ἀντιθέτοντες αὐτὴν πρὸς ἄλλας, μίαν φιλοσοφίαν, ἣτις βλέπει ἐν τῇ διαρκείᾳ αὐτὸ τοῦτο τὸ ὕφασμα τῆς πραγματικότητος.

Ἐπὶ τὴν πνεῦμα, ἢ πραγματικότητος μᾶς ἐνεφανίσθη ὡς συνεχές τι γίγνεσθαι. Γίγνεται ἢ φθείρεται, ἀλλ' οὐδέποτε εἶναι τι

(1) Τὸ μέρος τοῦ κεφαλαίου τούτου, τὸ πραγματευόμενον τὴν ἱστορίαν τῶν συστημάτων, καὶ ἰδιαίτερον τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, δὲν εἶναι εἰμὴ σύνοψις βραχυτάτη τῶν ἀπόψεων, τὰς ὁποίας ἀνεπτύξαμεν διὰ μακρῶν ἀπὸ τοῦ 1900 μέχρι τοῦ 1904 εἰς τὰ ἡμέτερα μαθήματα ἐν τῇ Γαλλικῇ Κολλεγίᾳ, ἰδιαίτερος εἰς μίαν σειρὰν παραδόσεων περὶ τῆς «ἱστορίας τῆς ἰδέας τοῦ χρόνου» (1902-1903). Παρεβάλομεν τότε τὸν μηχανισμόν τῆς ἀντιληπτικῆς νοήσεως πρὸς μηχανισμόν κινηματογράφου. Νομίζομεν ὅτι θυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα τὴν παραβολὴν ἐκείνην.

τετελεσμένον. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐνόρασις, τὴν ὅποیان ἔχομεν περὶ τοῦ πνεύματος, ὅταν ἀπομκρύνωμεν τὸν παρεντιθέμενον μεταξὺ τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως καὶ ἡμῶν πέπλον. Ἴδου ἐπίσης τί θὰ ἐδείκνυον ἡμῖν ἐκ τῆς βλῆς ἢ διάνοια καὶ αὐταὶ αὐταὶ αἰσθήσεις, εἴαν ἐπετύγχανον ἄμεσόν τινα καὶ ἀνιδιοτελεῆ πράστασιν. Ἀλλ' ἀπησχολημένη, πρὸ παντός, μὲ τὰς ἀναγκαιότητας τῆς δράσεως, ἢ διάνοια, ὡς καὶ αἰσθήσεις, περιορίζεται νὰ λαμβάνη, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, ἐπὶ τοῦ γίγνεσθαι τῆς βλῆς ἀπόψεις στιγμιαίας καὶ, ὡς ἐκ τούτου, ἀκινήτους. Ἡ συνειδήσις, κανονιζομένη πάλιν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διανοίας, παρατηρεῖ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου ὅτι ἤδη εἶναι τετελεσμένον καὶ δὲν τὸ αἰσθάνεται γινόμενον εἰμὴ συγκεχυμένως. Οὕτως, ἀποσπῶνται ἐκ τῆς διαρκείας αἱ στιγμαὶ αἵτινες μᾶς ἐνδιαφέρουν καὶ τὰς ὅποιας συνελέξαμεν κατὰ μῆκος τῆς πορείας τῆς. Δὲν διατηροῦμεν εἰμὴ αὐτάς. Καὶ ἔχομεν δίκαιον, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ τῆς δράσεως μόνης. Ἀλλ' ὅταν, διαλογιζόμενοι ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ πραγματικοῦ, τὸ θεωρῶμεν ὅπως θ' ἀπῆται τὸ πρακτικὸν ἡμῶν συμφέρον νὰ τὸ θεωρῶμεν, ἀποβαίνομεν ἀνίκανοι νὰ ἴδωμεν τὴν ἀληθῆ ἐξέλιξιν, τὸ ριζικὸν γίγνεσθαι. Δὲν ἀντιλαμβανόμεθα ἐκ τοῦ γίγνεσθαι εἰμὴ καταστάσεις καὶ ἐκ τῆς διαρκείας οὐδὲν εἰμὴ στιγμᾶς καὶ ὅταν ἀκόμη ὀμιλῶμεν περὶ διαρκείας καὶ περὶ γίγνεσθαι, ἄλλο πρᾶγμα νοοῦμεν. Αὐτὴ εἶναι ἡ περισσότερον πλήττουσα ἐκ τῶν δύο πλανῶν, τὰς ὅποιας θέλομεν νὰ ἐξετάσωμεν. Συνίσταται εἰς τὸ πιστεύειν ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ νοήσωμεν τὸ ἀσταθὲς τῇ μεσολαβῇ τοῦ σταθεροῦ καὶ τὸ κινούμενον τῇ μεσολαβῇ τοῦ ἀκινήτου.

Ἡ ἑτέρα πλάνη εἶναι συγγενεστάτη τῆς πρώτης. Ἔχει τὴν αὐτὴν προέλευσιν. Προέρχεται, καὶ αὐτὴ ἐπίσης, ἐκ τοῦ ὅτι μεταφέρομεν εἰς τὸν διαλογισμὸν μέθοδον καμωμένην διὰ τὴν πρακτικὴν. Πᾶσα δράσις ἀποβλέπει νὰ ἐπιτύχη ἐν ἀντικείμενον, τοῦ ὅποιο αἰσθάνεται τις ἑαυτὸν ἐστερημένον, ἢ νὰ δημιουργήσῃ κάτι μὴ ὑφιστάμενον μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης. Ὑπὸ τὴν εἰδικωτάτην ταύτην ἐννοίαν, πληροῖ αὕτη κενόν τι καὶ βαίνει ἀπὸ τοῦ κενοῦ εἰς τὸ πλήρες, ἀπὸ ἀπουσίας τινὸς εἰς παρουσίαν τινά, ἀπὸ τοῦ μὴ πραγματικοῦ εἰς τὸ πραγματικόν. Ἡ ἀπουσία πραγματικότητος, περὶ ἧς πρόκειται ἐνταῦθα, εἶναι, ἄλλως τε, καθαρῶς σχετικὴ τῆς διευθύνσεως, πρὸς ἣν εἶναι προσηλωμένη

ἢ προσοχῇ ἡμῶν, διότι εἴμεθα βυθισμένοι ἐντὸς πραγματικοτήτων, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξέλθωμεν αὐτῶν μόνον, ἐὰν ἡ παροῦσα πραγματικότητα δὲν εἶναι ἐκείνη ἣν ἐζητοῦμεν, ὁμιλοῦμεν περὶ ἀπουσίας τῆς δευτέρας, ἐκεῖ ὅπου διαπιστοῦμεν τὴν παρουσίαν τῆς πρώτης. Ἐκφράζομεν οὕτω τὸ προκείμενον δι' ἐκείνου τὸ ὅποῖον ἠθέλωμεν νὰ ἐπιτύχωμεν. Οὐδὲν τούτου θεμιτώτερον ἐν τῇ περιοχῇ τῆς δράσεως. Ἀλλὰ, ἐκόντες ἄκοντες, διατηροῦμεν τὸν τρόπον τούτον τοῦ ὁμιλεῖν, καὶ τοῦ σκέπτεσθαι ἐπίσης, καὶ ὅταν διαλογιζώμεθα περὶ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ ὅποῖον ἔχουσι ταῦτα δι' ἡμᾶς. Οὕτω, γεννᾶται ἡ δευτέρα τῶν δύο πλάνων, τὰς ὁποίας ὑπεδείξαμεν καὶ περὶ αὐτῆς θὰ ἐνδιατρίψωμεν πρῶτον. Ὀφείλεται αὕτη, ὅπως καὶ ἡ πρώτη, εἰς τὰς στατικὰς ἕξεις, τὰς ὁποίας ἡ διάνοια ἡμῶν ἀποκτᾷ, ὅταν προπαρασκευάζῃ τὴν δρᾶσιν ἡμῶν ἐπὶ τῶν πραγμάτων. Ὅπως διερχόμεθα ἐκ τοῦ ἀκινήτου διὰ νὰ μεταδῶμεν εἰς τὸ κινητόν, οὕτω μεταχειριζόμεθα τὸ κενόν, διὰ νὰ νοήσωμεν τὸ πλήρες,

Εὐρομεν ἤδη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ μας τὴν πλάνην ταύτην, ὅταν ἐπραγματεύθημεν τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς γνώσεως. Ἐὐ ζήτημα, ἐλέγομεν, εἶναι νὰ γνωρίσωμεν διατὶ ὑπάρχει τάξις, καὶ ὄχι ἀταξία, εἰς τὰ πράγματα. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν ἔχει νόημα, εἰμὴ ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ἀταξία, νοουμένη ὡς ἀπουσία τῆς τάξεως, εἶναι δυνατὴ, ἢ φαντάσιμος, ἢ συλλήψιμος. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν πραγματικῶς, εἰμὴ τάξις· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ τάξις δύναται νὰ προσλάβῃ δύο μορφὰς καὶ ἡ ἀπουσία τῆς μιᾶς μορφῆς συνίσταται, ἂν θέλῃ τις, εἰς τὴν παρουσίαν τῆς ἑτέρας, ὁμιλοῦμεν περὶ ἀταξίας, πάντοτε ὡς ἂν εὐρισκόμεθα πρὸ ἐκείνης τῆς τάξεως τὴν ὅποίαν δὲν ἐζητοῦμεν. Ἡ ἰδέα ὅθεν τῆς ἀταξίας εἶναι ὅλως πρακτικὴ. Ἀνταποκρίνεται εἰς διάψευσιν τινὰ τῶν ἐλπίδων προσδοκίας τινὸς καὶ δὲν σημαίνει τὴν ἀπουσίαν πάσης τάξεως, ἀλλὰ μόνον τὴν παρουσίαν τάξεως τινος, ἣτις δὲν μᾶς παρέχει ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐνδιαφέρον. Ἐὰν τις προσπαθῇ ν' ἀρνηθῇ τὴν τάξιν πλήρως, ἀπολύτως, ἀντιλαμβάνεται ὅτι μεταπηδᾷ, ἐπ' ἀπειρον, ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἶδους τάξεως εἰς τὸ ἕτερον, καὶ ἡ λεγομένη κατάλυσις τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἑτέρου εἶδους τάξεως ἐξυπκοῦει τὴν παρουσίαν ἀμφοτέρων. Τέλος, ἐὰν τις προχωρήσῃ ἐπέκεινα, ἐὰν, ἐκ προκαταλήψεως, κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τῆς κινήσεως

ταύτης τοῦ πνεύματος καὶ ἐπὶ παντός ὅ,τι προϋποθέτει αὕτη, δὲν ἔχει πλέον νὰ ἀσχοληθῆ μὲ ἰδέαν καὶ ἐκ τῆς ἀταξίας δὲν μένει πλέον εἰμὴ ἡ λέξις. Οὕτω, τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως περιεπλάκη καὶ κατέστη ἰσῶς ἄλυτον, ὑπὸ τῆς ιδέας ὅτι ἡ τάξις πληροῖ κενόν τι καὶ ὅτι ἡ πραγματικὴ τῆς παρουσίας ὑπερετέθη ἐπὶ ἐνδυνάμου ἀπουσίας τῆς. Μεταδίδομεν ἀπὸ τῆς ἀπουσίας εἰς τὴν παρουσίαν, ἀπὸ τοῦ κενοῦ εἰς τὸ πλήρες, λόγῳ τῆς θεμελιώδους πλάνης τῆς νοήσεως ἡμῶν. Ἴδου ἡ πλάνη, τῆς ὁποίας ἐσημειώσαμεν μίαν ἀκολουθίαν, ἐν τῷ τελευταίῳ κεφαλαίῳ ἡμῶν. Ὅπως κατεστήσαμεν προαισθητόν, δὲν θὰ ἐπικρῆσῶμεν ὀριστικῶς τῆς πλάνης ταύτης, παρ' ἂν τὴν ἐξετάσωμεν ἐκ τοῦ σύγγενος. Πρέπει νὰ τὴν περὶ τῆς κληῶς κατὰ πρόσωπον, καθ' ἑαυτήν, ἐν τῇ ριζικῶς ἐσφαλμένη ἀντιλήψει, ἣν ἐπάγει, περὶ τῆς ἀρνήσεως, περὶ τοῦ κενοῦ, τοῦ μηδενός, (1)

Οἱ φιλόσοφοι οὐδόλως ἠσχολήθησαν περὶ τῆς ιδέας τοῦ μηδενός. Καί, ἐν τούτοις, αὕτη εἶναι συχνάκις τὸ ἀπόκρυφον ἐλατήριον, ὁ ἀόρατος κινητὴρ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Ἀπὸ τῆς πρώτης ἀφυπνίσεως τοῦ διαλογισμοῦ, αὕτη εἶναι ἡ προωθοῦσα, ὑπὸ τὸ ἄμεσον βλέμμα τῆς οὐνειδήσεως, τὰ ἀγωνιώδη προβλήματα, τὰ ἐρωτήματα, τὰ ὅποια δὲν δύνανται τις νὰ θέσῃ, χωρὶς νὰ καταληφθῆ ὑπὸ ἐλίγγου. Δὲν ἤρχισα νὰ φιλοσοφῶ, εἰμὴ διερωτηθεὶς διατὶ ὑπάρχω· καὶ δταν ἔλαδον ὑπ' ὄψιν τὴν ἀλληλεγγύην, ἣτις μὲ συνδέει μετὰ τοῦ λοιποῦ σύμπαντος, ἡ δυσχέρεια δὲν ὑπεχώρησε, θέλω νὰ γνωρίσω διατὶ ὑφίσταται τὸ σύμπαν· καὶ ἂν ἀναγάγω τὸ σύμπαν εἰς σταθεράν τινα ἢ ὑπέροχον Ἀρχήν, ἣτις τὸ ἀνέχει ἢ τὸ δημιουργεῖ, ἡ σκέψις μου δὲν ἀναπύεται ἐν τῇ ἀρχῇ τούτῃ, εἰμὴ διὰ τινος στιγμᾶς μόνον· τὸ ἴδιον πρόβλημα τίθεται, τὴν φορὰν αὐτὴν μάλιστα ἐν πάσῃ τῇ πληρότητι καὶ τῇ γενικότητι αὐτοῦ· πόθεν προέρχεται ἡ ἀρχὴ αὕτη; πῶς νὰ κατανοηθῆ ὅτι κάτι ὑφίσταται; Καὶ ἐδῶ ἀκόμη, ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ, δταν ἡ ὕλη ὀρίζεται ὡς εἶδος τι καθόδου, ἡ κἀθοδος αὕτη ὡς διακοπὴ ἀνόδου τινός καὶ ἡ ἀνοδος αὕτη πάλιν ὡς αὔξησις τις, δταν τέλος δημιουργός τις Ἀρχὴ τίθεται εἰς τὸ βάθος τῶν πραγμάτων, τὸ ἴδιον ἐρώτημα προβάλλει· πῶς, διατὶ ὑφίσταται ἡ ἀρχὴ αὕτη μᾶλλον παρὰ τὸ μηδέν;

(1) Ἡ ἀνάλυσις, ἣν παρέχομεν ἐνταῦθα, τῆς ιδέας τοῦ μηδενός ἔχει ἤδη δημοσιευθῆ ἐν τῇ «Revue philosophique» (Νοέμβριος 1906).